

Комунікативні особливості та когнітивний потенціал міжнародних правових документів договірної характеру (на матеріалі англійських текстів договорів ООН та ЄС)

О. М. Зарума, Н. Є. Кашишин

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна
Corresponding author. E-mail: olena.zaruma@lnu.edu.ua

Paper received 28.08.20; Accepted for publication 16.09.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2020-235VIII70-17>

Анотація. Стаття присвячена аналізу комунікативних особливостей, дискурсивної організації та мовностилістичної реалізації когнітивного потенціалу англійських міждержавних та міжінституційних документів договірної характеру. Зроблено спробу проаналізувати мову текстів міжнародних договорів з огляду на її синтаксичні особливості. Здійснено критичний аналіз стилістичних ознак міжнародних договорів, які впливають на творення основних дискурсивних рис тексту. Окреслено роль правового положення та розглянуто патерни функціонування застережень і уточнень. Особливу увагу у дослідженні присвячено диференціації застережень та їх впливу на синтаксичну будову цих типів текстів. Продемонстровано нелінійну двоскладову інтерактивну когнітивну структуру правових положень, яка має визначальний вплив на творення стратегічного потенціалу текстів міжнародних договорів.

Ключові слова: когнітивне структурування, правове положення, застереження, багатоскладові словосполучення, міжнародні договори.

Вступ. Сучасні глобалізаційні процеси призвели до значного збільшення кількості міждержавних та міжінституційних документів договірної характеру (МД), а також до зростання їх ролі у житті суспільства, відтак особливої ваги набувають питання їх якісної дискурсивної організації та мовностилістичної реалізації.

Стиль МД значною мірою відрізняється не лише своїми комунікативними завданнями, але й шляхом створення текстів. Автор письмових текстів здебільшого є як укладачем, так і творцем написаного, тоді як у договорах, укладачі є лише упорядниками. Подібно до цього у більшості текстів читач та реципієнт є однією і тією ж людиною, тоді як у міжнародному праві документ створюється в тому числі й для пересічних громадян, а реальними читачами є юристи, ті посадові особи, які відповідають за тлумачення, інтерпретацію цих положень та їх імплементацію. Наслідком цього екстралінгвістичного фактора є те, що укладачі тексту документа мають перед собою складне завдання. З одного боку, вони повинні виходити з поставленої мети, а з другого – використовувати такі лінгвістичні стратегії, які б допомогли як простому читачеві, так і фахівцям полегшити розуміння тексту.

Розв'язання цих двох проблем є, зазвичай, важкою справою. Необхідно пам'ятати, що МД інтерпретують у контексті певної конфліктної ситуації. Кожне тлумачення визначається та обмежується факторами конкретного випадку, події чи факту, що створює контекст для тлумачення. Не обов'язково, що така інтерпретація буде аналогічною до тієї, яку мали на увазі уряд, парламент, організація чи інституція, коли створювали цей текст.

Щоб уникнути будь-яких непорозумінь чи двозначностей, укладачі докладають величезних зусиль, намагаючись зробити положення текстів МД не лише чіткими, зрозумілими, недвозначними, але й всеохопними. Саме це завдання: досягнути дуальної характеристики – чіткості, точності, лапідарності та однозначності, з одного боку, й всеохопності – з іншого, робить тексти договорів лінгвістично своєрідними.

Короткий огляд публікацій на цю тему. Тексти МД часто ставали об'єктом лінгвістичних досліджень, однак їх дискурсивні характеристики та синтаксична організація

зокрема не отримали достатнього висвітлення у працях сучасних науковців. Існуючі розвідки лише окреслили загальну проблематику та напрямки досліджень, які вочевидь потребують подальшого глибинного аналізу. Зокрема, Дж. Свейз, В. Батія, М.Готті наголошують, що синтаксичні та дискурсивні характеристики правових текстів тісно пов'язані між собою і залежать від жанрово-стилістичних особливостей цих типів текстів. Д.Куд, Д.Кристал та Д.Дейві виділили суть природи правового речення, а В.Батія диференціював основні типи застережень, які забезпечують три різні види інформації про правову норму. Існуючі дослідження стосуються закономірностей та ключових характеристик текстів правового дискурсу, однак, є необхідність подальшого детального і глибокого вивчення синтаксичної організації та типових дискурсивних характеристик текстів МД, а також їх взаємозв'язку.

Метою даної статті є виокремити та детально охарактеризувати мову текстів МД з огляду на її синтаксичні особливості та дискурсивний потенціал. Це питання становить значний інтерес не лише для лінгвістів, оскільки йдеться про глибинне вивчення прагматики мови МД, адже від правильного трактування та інтерпретації цих документів залежать відносини між державами та міждержавними організаціями.

Дослідження проводилося на матеріалі 67 англійських текстів чинних МД. Загальна кількість опрацьованого матеріалу становить близько 1260 сторінок формату А4.

Матеріали і методи. Для аналізу міждержавних і міжінституційних документів договірної характеру була використана комплексна методика дослідження. Оскільки характерною ознакою досліджень сучасного синтаксису є системний підхід до вивчення речення, який дозволяє простежити взаємозв'язок синтаксису, семантики і прагматики певного документа, то саме поєднання семантичного і прагматичного аналізу дозволило найбільш ефективно проаналізувати мову текстів МД. Контекстуальний аналіз у поєднанні з дискурс-аналізом дозволив детально охарактеризувати прагматичні та дискурсивні особливості МД і продемонструвати їхню продуктивність. Прагматичний аналіз допоміг виявити

комунікативні цілі та особливості мови сучасних МД, простежити закономірності, яким підпорядковуються синтаксичні конструкції для досягнення основних дискурсивних вимог. Методологічну базу нашого дослідження становлять також описовий і зіставний методи, які дозволили провести дослідження у різних площинах і перспективах.

Результати і їх обговорення. Оскільки основна функція договорів директивна, тобто вони накладають певні зобов'язання, надають чи обмежують права, тому під час укладання документів постає дві суттєві проблеми. По-перше, пишучи тексти документів, укладачі повинні брати до уваги той факт, що людям властиво збільшувати свої права та звужувати коло обов'язків. Отже, фахівці, готуючи тексти МД, намагаються звести до мінімуму будь-які випадковості й визначити ідеальну модель зобов'язань та прав, дозволів та заборон настільки точно, докладно, чітко, зрозуміло й однозначно, наскільки дозволяють існуючі мовні засоби. По-друге, МД стосуються регламентації поведінки, нюанси варіантів якої важко передбачити. Тому укладачі, моделюючи різні ситуації, намагаються не оминати жодного непередбаченого випадку, що надає документам однієї із ключових характеристик – всеохопності і впливає на дискурсивну структуру тексту.

Дж.Свейлз та В.Батія визначали, що синтаксичні та дискурсивні характеристики законодавчих документів тісно пов'язані між собою, оскільки існує очевидна правова вимога: виражати положення через номінативні засоби, вводячи велику кількість застережень та кваліфікаторів, що призводить до синтаксичного розриву і ускладнює дискурсивну структуру тексту [5]. Розглянемо

продуктивні синтаксичні та дискурсивні риси, які допоможуть зрозуміти закономірності організації текстів МД.

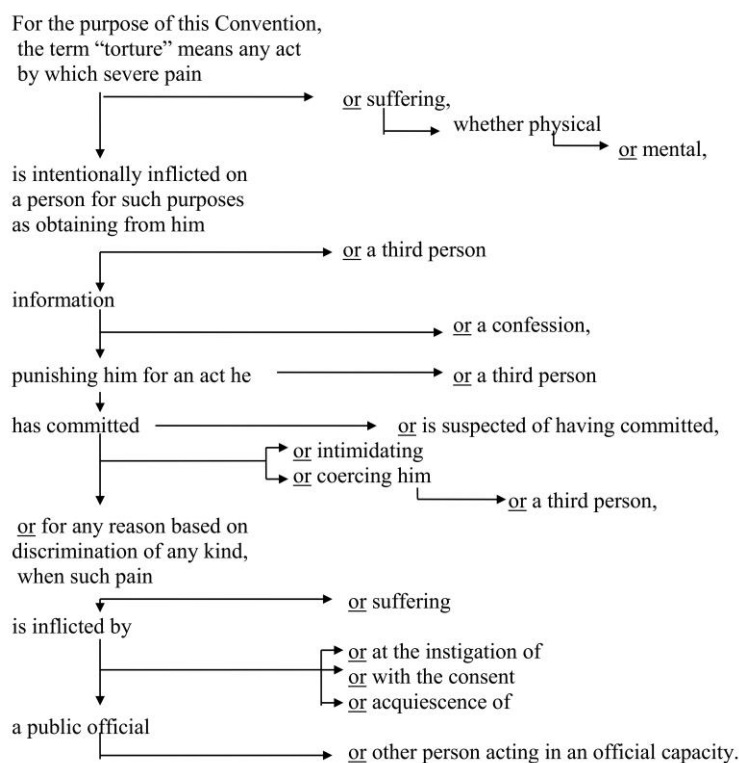
Частотною синтаксичною рисою аналізованих документів є функціонування дво- та багатоскладових словосполучень, під якими у цій статті ми розуміємо послідовність двох чи більше слів, що належать до однієї граматичної категорії, характеризуються певними семантичними зв'язками і синтаксично поєднуються за допомогою координативних сполучників *and* та *or*.

Схильність укладачів до частотного використання дво- та багатоскладових словосполучень, ймовірно, пояснюється тим, що це ефективний мовний засіб, за допомогою якого текст документа стає як точнішим, так і всеохопним. Наведемо приклад типового речення із функціонуванням значної кількості дво- та багатоскладових словосполучень:

For the purpose of this Convention, the term “torture” means any act by which severe pain or suffering, whether physical or mental, is intentionally inflicted on a person for such purposes as obtaining from him or a third person information or a confession, punishing him for an act he or a third person has committed or is suspected of having committed, or intimidating or coercing him or a third person, or for any reason based on discrimination of any kind, when such pain is inflicted by or suffering or at the instigation of or with the consent or acquiescence of a public official or other person acting in an official capacity [6].

Для того, щоб краще зрозуміти та оцінити важливість і необхідність вживання дво- та багатоскладових словосполучень, які дають змогу досягти ефекту всеохопності у текстах міжнародних договорів, вважаємо за доцільне розчленувати щойно наведений приклад таким чином:

Схема 1.



Прочитавши лише ліву колонку, одержимо тільки одну сторону визначення терміна “torture”, який, з правової точки зору, хоча і є частково правильним, але не є всеохопним, оскільки визначається як біль, навмисно завда-

ний людині посадовою особою з метою одержати від цієї людини якусь інформацію, або покарати людину за вчинені нею дії. І, якщо не брати до уваги розширення, наведені у правій колонці, то дії, внаслідок яких завдано

болю конкретній людині, з метою одержати інформацію про третю особу, не будуть підпадати під визначення цього терміна. Або ж тортурою буде вважатись лише завдання болю людині безпосередньо посадовою особою. Якщо ж ці дії будуть вчинені, хоча й за наказом чи згодою посадової особи, але без її безпосередньої участі, то, знову ж таки, вони не трактуватимуться як тортури. Тобто ліва колонка передає лише основу визначення терміна "torture", а не все визначення. Зі сказаного вище робимо висновок, що дво- та багатоскладові словосполучення є продуктивним мовним засобом, який робить правові положення не тільки точними і зрозумілими, а й всеохопними. Вони часто функціонують як застереження чи уточнення, існування яких є однією з ключових характеристик МД, без яких положення втратили б свою значущість.

Як свідчить аналіз, більшість правових положень у межах синтаксичних рамок насичені вставками застережень. Простежимо, як це здійснюється на прикладі з тексту договору:

Where there are clear grounds for believing that a vessel navigating in the exclusive economic zone or the territorial sea of a State has, in the exclusive economic zone, committed a violation referred to in paragraph 3 resulting in a substantial discharge causing or threatening significant pollution of the marine environment, that State may undertake physical inspection of the vessel for matters relating to the violation if the vessel has refused to give information or if the information supplied by the vessel is manifestly at variance with the evident factual situation and if the circumstances of the case justify such inspection [7].

Як впливає з фрази (that State may undertake physical inspection of the vessel for matters relating to the violation), це правове положення дає дозвіл державі проводити огляд судна лише тоді,

- коли судно знаходиться у виключній економічній зоні цієї держави або в її територіальних водах (Where there are clear grounds for believing that a vessel navigating in the exclusive economic zone or the territorial sea of a State);

- якщо це судно здійснило порушення, про які йдеться у параграфі 3 (has, in the exclusive economic zone, committed a violation referred to in paragraph 3);

- якщо внаслідок цих порушень стався викид шкідливих речовин, що спричинили чи могли спричинити забруднення навколишнього середовища (resulting in a substantial discharge causing or threatening significant pollution of the marine environment);

- якщо при цьому судно відмовилось надати необхідну інформацію або якщо надана інформація суперечить фактичній ситуації, або якщо інші обставини виправдовують такий огляд (if the vessel has refused to give information or if the information supplied by the vessel is manifestly at variance with the evident factual situation and if the circumstances of the case justify such inspection).

Як бачимо з прикладу, застереження й уточнення, а їх щонайменше чотири, чітко визначають та різко обмежують повноваження держави. Якщо залишити лише кістяк, то положення стає неправильним, або частково правильним і надто загальним, оскільки застереження обмежують його дію та застосування, або й заперечують його. У наведеному прикладі кістяк – держава має право проводити огляд судна, якщо останнє вчинило якісь

порушення. Але, якщо це речення залишити лише у формі цієї основи, то воно суперечить визначенню, яке додається застереженнями й уточненнями, і з всеохопного перетворюється на вседозвільне.

Правове положення – цікавий та своєрідний об'єкт дослідження не лише через функціонування у ньому застережень та уточнень, але й тому, як саме вони вводяться у синтаксичну структуру речення. Якщо укладачеві тексту МД потрібно ввести різні застереження в межах одного речення, то цілком зрозуміло, що для цього необхідно мати якомога більше синтаксичних точок, у яких можна було б їх розташувати. Завдання ускладнюється тим, що, з одного боку, застереження уточнюють, обмежують чи роблять чітким конкретний пункт речення, а з іншого – можуть призвести до появи двозначності та нечіткості, якщо не розташовані належним чином. Саме це є основною причиною та поясненням того, чому укладачі намагаються ввести застереження чи уточнення відразу ж після слова, яке вони визначають або уточнюють, навіть якщо це ускладнює та перевантажує синтаксичну структуру речення, або навіть загрожує синтаксичним розривом. Простежимо це на ще одному прикладі:

States Parties shall, when the circumstances so warrant, take, in the social, economic, cultural and other fields, special and concrete measures to ensure the adequate development and protection of certain racial groups or individuals belonging to them, for the purpose of guaranteeing them the full and equal enjoyment of human rights and fundamental freedoms [8].

У наведеному прикладі функціонують два застереження (виділені в тексті підкресленнями), які розривають головний дієслівний вираз *shall take measures*. Аналізуючи тексти МД, ми помітили, що у випадках, коли йдеться про введення застережень, укладачі цих документів не вважають межі фраз непорушними, незважаючи на те, чи це дієслівна структура, чи іменникова, чи двоскладова, чи навіть складна. Розглянемо окремі приклади:

- розрив у іменниковій структурі:

The General Assembly of the United Nations shall decide upon the steps, if any, to be taken in respect of such a request [9].

- розрив у двоскладовій структурі:

Montenegro shall take appropriate measures to ensure that EU classified information is protected in accordance with the European Union Council's security regulations, contained in Council Decision 2001/264/EC of 19 March 2001 adopting the Council's security regulations [6], and in accordance with further guidance issued by competent authorities, including the EU Operation Commander. [10].

- розрив у прийменниковій структурі:

The U.S. Treasury Department shall ensure the availability, as soon as practicable and in the most expedient manner, to law enforcement, public security, or counter terrorism authorities of concerned Member States, and, as appropriate, to Europol and Eurojust, within the remit of their respective mandates, of information obtained through the TFTP that may contribute to the investigation, prevention, [...] [11].

Як бачимо з прикладів, складові частини синтаксичного розриву із введенням довгих застережень та багатьох інших вставок ще більш ускладнюють і без того складний синтаксичний характер речення. Вони спри-

чиняють серйозні психолінгвістичні проблеми під час тлумачення чи розуміння таких положень, особливо, якщо читачем є не фахівець, а пересічна людина.

Простежимо, як частотні складні застереження, вживання яких є характерною рисою мови МД, відображаються на когнітивному структуруванні тексту документа.

Аналізуючи тексти міжнародних правових актів, ми звернули увагу на існування та взаємодію двох важливих аспектів. Перший – основна частина положення (основа положення), під якою ми, вслід за В. Батія, розуміємо а) правовий суб'єкт, тобто особу, установу, державу чи організацію, якій або надають права та повноваження, або накладають обмеження чи заборону на дії; б) правову дію, тобто природу повноважень чи прав, які надаються, обмежуються чи забороняються, що випливає з положення [1]. Але основна частина положення є лише каркасом, який доповнюється другим аспектом: застереженнями, під якими розуміємо природу, специфікацію та конкретизацію обставин, до яких застосовується основна частина положення.

Дослідники Д. Кристал та Д. Дейві визначили, що більшість правових речень задовольняє одна із двох формул:

If X, then Y shall do Z, або

If X, then Y shall be Z,

де X – опис справи (description of a case), до якої застосовується норма закону; Y – суб'єкт права (legal subject), Z – правова дія (legal action) [2]. Ще у 1848 році Дж. Куд зробив значний внесок у цей аспект вивчення законотворчого процесу, коли виділив чотири основних елементи правового положення (legal statement) і розташував їх у такому порядку: case – condition – subject – action [3]. Аналіз, запропонований Д. Кудом, не є універсальним для застосування до всіх правових положень, особливо тих, що функціонують у текстах МД, яким властива складна та комплексна модифікація. Проте він набуває значення, зокрема для нашого аналізу, оскільки привертає увагу до структури речення та розташування у його межах застережень.

Д. Куд, Д. Кристал та Д. Дейві правильно виділили суть природи правового речення, однак дещо спростили ситуацію. Дійсно, існують чотири невід'ємні елементи синтаксису аналізованих речень: опис справи (case description), суб'єкт права (legal subject), правова дія (legal action) та умова (condition). Однак, у текстах МД більшість речень мають багато застережень, відмінних від опису справи, без яких вони б набули універсального застосування та звелись до вседозволеності.

Згідно з концепцією В. Батія існують три типи застережень, які забезпечують три різні види інформації про

правову норму. Якщо під кутом зору цього методу розглянути міжнародні правові норми та положення, то побачимо, що у текстах МД існують такі види застережень:

- підготовчі, або ввідні застереження (preparatory qualifiers), які в загальних рисах дають опис справи, до якої застосовується правова норма:

In keeping with Pakistan's interest in benefiting from opportunities for legal migration existing in the Member States of the European Union, the Parties agreed that the application of this Agreement will be instrumental in encouraging individual Member States to offer legal migration opportunities to [...]. [12]. - операційні застереження (operational qualifiers), які надають додаткову інформацію про виконання, дію чи обмеження норми права:

If the Parties do not so consent, the dispute shall, at the request of either Party, be submitted to arbitration by a tribunal of three arbitrators in accordance with the procedures set forth below. [13].

- реферативні застереження (referential qualifiers), які уточнюють природу правового положення:

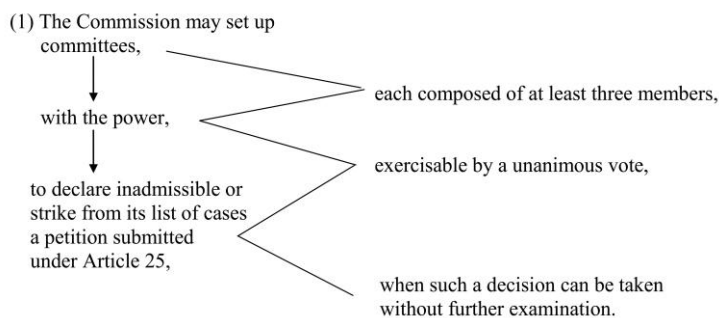
In the relations between Japan and two Member States, set out in Annex IV to this Agreement, assistance may be refused if the requested State considers that the conduct [...]. [14]

Зазначимо, що в одному положенні МД переважно вживається кілька видів застережень одночасно. Ми простежили, що значна кількість як простих, так і складних речень мають двоскладову інтерактивну структуру, до складу якої входять основна (каркасна) частина та долучені до неї різноманітні застереження, які вводяться у певні синтаксичні точки в межах структури речення. Проілюструємо двоскладову структуру типових речень із текстів МД:

The Commission may set up committees, each composed of at least three members, with the power, exercisable by a unanimous vote, to declare inadmissible or strike from its list of cases a petition submitted under Article 25, when such a decision can be taken without further examination [15].

Когнітивне структурування є засобом інтерпретації системної організації речень у текстах договорів. Воно відображає характерну для цього типу текстів взаємодію основної частини речення і різноманітних застережень та уточнень, введених у різних синтаксичних точках. Наведені приклади підтверджують не лише комплексність, складність окремих застережень, але й їх різноманітність та різнорідність. Щоб краще зрозуміти ефективність такої структурної організації речень, погляньмо на попередній приклад, розчленувавши його таким чином:

Схема 2.



Функція цих застережень полягає у тому, щоб розвіяти можливі сумніви, внести точність та чіткість у різні аспекти основної частини (каркасу) речення. Тому, на нашу думку, буде доречно розглядати такі речення, що функціонують у текстах МД, не з погляду лінійної організації, а з точки зору двоскладової інтерактивної когнітивної структури. Когнітивне структурування положень МД ми розуміємо як інтерактивне тому, що кожен крок застережень взаємодіє у різних позиціях із кількома аспектами кроків основної частини речення, відповідаючи на багато питань, які могли б, чи можуть виникнути у процесі сприйняття та інтерпретації тексту. Основною функцією введення застережень є сприяння тому, щоб речення стало точним, чітким, однозначним та всеохопними.

Висновки. Детально проаналізувавши фактологічний матеріал, ми дійшли висновку, що комунікативні завдання МД мають безпосередній та визначальний вплив на мову та стиль цих документів. Для створення основних стильових рис текстів МД – чіткості, зрозумілості, лапідарності, однозначності та всеохопності – укладачі використовують різноманітні лінгвістичні, синтаксичні та дискурсні ресурси. Типове вживання складних прийменникових словосполучень, дво- та багатоскладових виразів, номіналізація, ввідний опис, велика кількість застережень і уточнень, синтаксичний розрив пояснюють дискурсний шаблон текстів договорів.

Вагомість кожної деталі - характерна риса мови договорів, оскільки кожна деталь означає чи впливає на той чи інший характер регламентації дії значної кількості людей, або ж на позицію, яка повинна реалізуватись у суспільно значущих діях. Така деталізація, хоча й ускладнює синтаксис, але відповідає жанровим вимогам стилю.

REFERENCES

1. Bhatia V.K. *Analysing Genre: Language in Professional Settings*. – London: Routledge, 2014.
2. Crystal D. and Davy D. *Investigating English Style*. – Longman, London, 1969.
3. Coode G. On legislative expression of the language of written law. Introduction to a digest of the Poor Laws, appendix to the 1843 Report of the Poor Law Commission, 1848. Repr. in Drieger E.A. *The Composition of Legislation*, 1957.
4. Gotti M. *Investigating specialized discourse*. – Bern: Peter Lang AG, 2011.
5. Swales J.M. and Bhatia V.K. An approach to the linguistic study of legal documents, 1983. *Fachsprache*, 5 (3), P. 98-108.
6. Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CAT) // <https://endcorporalpunishment.org/human-rights-law/cat/>
7. United Nations Convention on the Law of the Sea // https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf
8. International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination // <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cerd.aspx>
9. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide // <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CrimeOfGenocide.aspx>
10. Agreement between the European Union and Montenegro on the participation of Montenegro in the European Union military operation to contribute to the deterrence, prevention and suppression of acts of piracy and armed robbery off the Somali coast (Operation Atalanta) // <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A22010A0408%2801%29>
11. Agreement between the European Union and the United States of America on the processing and transfer of Financial Messaging Data from the European Union to the United States for the purposes of the Terrorist Finance Tracking Program // <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A22010A0113%2801%29>
12. Agreement between the European Community and the Islamic Republic of Pakistan on the readmission of persons residing without authorisation // [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:22010A1104\(02\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:22010A1104(02))
13. Agreement on Air Transport between Canada and the European Community and its Member States // http://publications.europa.eu/resource/cellar/55319e3f-e952-4307-bb99-53e524b3dba7.0007.01/DOC_1
14. Agreement between the European Union and Japan on mutual legal assistance in criminal matters // [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/ALL/?uri=CELEX:22010A0212\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/ALL/?uri=CELEX:22010A0212(01))
15. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms // <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/090000168007a083>

Communicative and Cognitive Peculiarities of the Discourse of UN and EU Agreements

O. Zaruma, N. Kashchyn

Abstract. The article is devoted to the analysis of the discourse organization as well as linguistic and stylistic realization of the cognitive potential of English interstate and inter-institutional documents of the contractual type. An attempt has been made to analyze the language of the texts of international treaties from the point of view of its syntactic peculiarities. The stylistic features of international treaties influencing the creation of the discourse peculiarities of the text have been critically analyzed. The role of the legal provision has been outlined and main patterns of functioning of reservations and qualifiers have been considered. Particular attention has been paid to the differentiation of reservations/qualifiers and their considerable impact on the syntactic structure of these types of texts. The nonlinear two-member interactive cognitive structure of legal provisions which has a dominant influence on the creation of strategic potential of the texts of international instruments has been demonstrated.

Keywords: cognitive structuring, legal provision, reservations, compound phrases, international agreements.